

Το «Υπόμνημα» του Τόμας Γκόρντον: Στοχασμοί για την ηγεσία, την Ελληνική Επανάσταση, και τις προοπτικές της

Εισαγωγή¹

Ο ιστορικός χρόνος είναι ένας στρόβιλος, κάτω από την σκόνη του οποίου του καταβυθίζονται άνθρωποι και συμβάντα. Μία τέτοια περίπτωση είναι και αυτή του Τόμας Γκόρντον (Thomas Gordon), ενός εκ των εκατοντάδων πολιτών του κόσμου που συνέβαλαν στην θεμελίωση του Ελληνικού Κράτους. Περισσότερο γνωστός από την *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης* και το σύντομο διάστημα κατά το οποίο ήταν επίτροπος του Αγγλικού Δανείου, ο Γκόρντον είναι ένας από τους πρώτους Βρεττανούς που θα έλθουν στην Ελλάδα λίγους μήνες μετά το ξέσπασμα της Επανάστασης.²

Η σχέση Φιλελληνισμού με την Ελληνική επανάσταση αποτελεί μια σημαντική ψηφίδα του ερωτήματος της διεθνικής διάστασης της δεύτερης. Η εξέταση της σχέσης αυτής, ωστόσο, δυσχεραίνεται από μια μεθοδολογική μέγγενη, που ο ίδιος ο όρος θέτει στο φαινόμενο. Η στοίχιση των ετερόκλητων λόγων που αρθρώνονται στο διεθνές συγκείμενο κάτω από τον περιοριστικό ενικό του Φιλελληνισμού, με μόνη ενοποιητική ουσία την κάθε άλλο παρά κοινώς εννοούμενη στήριξη για τον αγώνα των Ελλήνων, δημιουργεί έναν όρο πρωτίστως περιγραφικό παρά αναλυτικό. Ιδιαίτερα κατά την πρώιμη επαναστατική περίοδο, όπου η δράση τους κάθε άλλο παρά προϊόν οργανωμένης παρέμβασης είναι, η σωματοποίηση των ετερόκλητων λόγων σε ένα ενιαίο αφήγημα παραβλέπει εθνικές, ταξικές και πολιτικές αναφορές, ενώ συχνά συνδυάζεται με μια, ρητή ή υπόρητη, ηθικοποίηση της δράσης τους. Ως εκ τούτου, η εξέταση των εκάστοτε φιλελλήνων τείνει να είναι προϊδεασμένη από τις απόψεις μας για το τι σήμαινε και που στόχευε ο Φιλελληνισμός εν τω

συνόλω. Φέρουμε προ του εκάστοτε τεκμηρίου μια δεδομένη αντίληψη περί του τι εστί και πως αποτυπώνεται ο Οριενταλισμός, αναζητούμε εναγωνίως να εντοπίσουμε τις κλασικιστικές προκείμενες που κινητοποιούν τους ανθρώπους αυτούς, είμαστε βέβαιοι για την πίστη των Φιλελλήνων στην ηθική υπεροχή των Ελλήνων έναντι των Οθωμανών και ούτω καθ' εξής.

Το κείμενο αυτό επιδιώκει να αρθρώσει, μέσα από την μερικότητα ενός τεκμηρίου, τις μεθοδολογικές παραδοχές και τα εργαλεία που μπορούν να αξιοποιηθούν για μια πλέον εστιασμένη εξέταση του Φιλελληνικού κινήματος. Στο επίκεντρο βρίσκεται ένα τετρασέλιδο *Υπόμνημα* που θα συνταχθεί τον Νοέμβρη του 1821 προς την βρετανική διοίκηση των Ιονίων Νήσων εξ ονόματος του Τόμας Γκόρντον, ενός εκ των πρώτων βρετανών πολιτών που θα συνδράμουν τον Ελληνικό αγώνα.³ Η ενασχόληση με το *Υπόμνημα*, το οποίο για παρουσιάζεται στην Ελληνική γλώσσα, δεν επιδιώκει να εμπλουτίσει την βιογραφία του Γκόρντον, ούτε να εξάγει μεγάλα σχήματα για την δράση των Φιλελλήνων. Αυτό που επιχειρείται με την αναψηλάφηση μιας στιγμής είναι η ανάδειξη του πως ο κόσμος της Επανάστασης γίνεται κατανοητός από έναν εκπρόσωπο ενός αλλότριου πολιτισμικού κόμβου που ενέχει τις δικές του παραδοχές και τοποθετήσεις. Με άλλα λόγια, το κείμενο κινείται πέραν και πίσω από κάθε προσπάθεια κατανόησης των κινήτρων της δράσης του πρωταγωνιστή. Εστιάζει, αντιθέτως, στο πώς ο πρωταγωνιστής σκιαγραφεί με οικεία χρώματα ένα ξένο τοπίο, πως οργανώνει την ελληνική πραγματικότητα και τις προβληματικές περιοχές που εντοπίζει, πως διαχειρίζεται την θεμελιώδη αναλογία μεταξύ του φαντασιακού απεικασματος περί Ελλάδας και της παρούσας μορφής της. Από την προσεκτική εξέταση του *Υπομνήματος* αλλά και των σιωπών του, μπορεί να αναδυθούν αθέατες πλευρές της επαναστατικής διαδικασίας, αντιφάσεις και συγκρουσιακές κατανοήσεις, σημεία τριβής και σύγκλισης των διαφορετικών συστημάτων σκέψης περί πολέμου και πολιτικής, που εστιάζοντας στην διαφορά, συμβάλλουν στην κατανόηση τόσο των ορίων μεταξύ των δύο κόσμων όσο και της νέας πραγματικότητας που ανοίγει η Επανάσταση.

Περί του Τόμας Γκόρντον

Ο Θωμάς Γόρδον ή Γόρδωνας, όπως εμφανίζεται συχνά στην ελληνική βιβλιογραφία, γεννήθηκε το 1788 στο Καϊρνές, την οικογενειακή έπαυλη των Γκόρντον, λίγο έξω από το Αμπερντίν. Για την Σκωτία του ύστερου 18ου αιώνα, η οικία των Γκόρντον αποτελούσε υπολογίσιμο μέγεθος, απολαμβάνοντας τα προνόμια του κύρους, των φιλικών και εξ αίματος δεσμών με μερικές από τις σημαντικότερες οικογένειες της περιόδου.³ Η οικονομική του ευρωστία που εξασφάλιζαν τα κτήματα της οικογενείας στην Σκωτία και την Τζαμάικα, συνέβαλαν στο κοινωνικό κύρος της οικογένειας και διασφάλισαν στον μόνο απόγονο οικονομική ευμάρεια για όλο τον βίο του. Η νεανική ζωή του δεν αποκλίνει από αυτή των τέκνων των καλών οικογενειών της περιόδου. Τις σπουδές του στο Κολλέγιο του Ήτον και την Οξφόρδη θα ακολουθήσει η κατάταξη του στον Βρετανικό στρατό (1808-1810). Μετά και την απόταξή του, χωρίς στο μεταξύ να έχει δει μάχη, θα εκκινήσει για μια από τις πλέον αγαπημένες παραδόσεις της βρετανικής αριστοκρατίας, το Γκραντ Τουρ.

Η περιπλάνηση του στην Ανατολική Μεσόγειο θα διαρκέσει από το 1810 έως και το 1814 και συνιστά μια εμπειρία καταλυτική για το υπόλοιπο του βίου του. Αξιοποιώντας στο μέγιστο την οικονομική του άνεση και την πολυγλωσσία του (εκτός από ιταλικά και γαλλικά, ο Γκόρντον έμαθε να μιλάει ελληνικά, τουρκικά και ρωσικά), θα επισκεφθεί, μεταξύ άλλων, τα Γιάννινα και τον Αλή Πασά, την Αθήνα, την Κωνσταντινούπολη, την Μικρά Ασία καθώς και την ευρύτερη Εγγύς Ανατολή.⁴ Ύστερα από την σύντομη κατάταξη του στον αννοβεριανό στρατό (1813-1814), κατά την οποία φαίνεται να επικοινωνεί με τα υψηλότερα κλιμάκια της Βρετανικής διπλωματίας, θα βρεθεί στο Βουκουρέστι, το 1815. Ήταν μάλλον εκεί ή στην Κωνσταντινούπολη, τον αμέσως επόμενο χρόνο, που θα γνωρίσει τους αδερφούς Ύψηλάντη, επαφή σημαντική για το μετέπειτα ταξίδι του στην Ελλάδα. Στην Κωνσταντινούπολη θα νυμφευθεί το 1816 την εύπορη Βαρβάρα Κάνα, ελληνοαρμένικης καταγωγής, και θα εκτεθεί στις πρωτο-εθνικές αναζητήσεις και τις επαναστατικές διεργασίες της αστικής ελληνικής κοινότητας.⁵

Δυστυχώς, τα τεκμήρια δεν φωτίζουν τους λόγους που θα οδηγήσουν έναν σκωτσέζο ευγενικής καταγωγής και οικονομικής ευρωστίας να ταξιδεύσει ήδη

από τις πρώτες μέρες της Επανάστασης προς αρωγή του αγώνα των Ελλήνων. Περισσότερα πράγματα ξέρουμε για το δρομολόγιο που ακολούθησε. Από την Μασσαλία θα μισθώσει μπάρκο και την πρώτη Αυγούστου του 1821 θα κατευθυνθεί με όπλα, πολεμοφόδια και προμήθειες προς την επαναστατημένη Ελλάδα.⁶ Ανάμεσα στους συνεπιβάτες του, Γάλλους και Έλληνες της διασποράς, συγκαταλέγονται δυο από τους πλέον σημαίνοντες εκπρόσωπους του (πρώιμου) Φιλελληνικού κινήματος, ο βοναπαρτιστής στρατιωτικός Μορίς Περσάτ και ο Όλιβερ Βουτιέρ.⁷

Ο Γκόρντον θα φτάσει στην Ύδρα, την 1η Σεπτέμβρη του 1821. Η δωρεά ενός σεβαστού ποσού από την προσωπική του περιουσία θα θερμάνει σύντομα τις σχέσεις τους με τις εχθρικές διακείμενες αρχές του νησιού.⁸ Επόμενη στάση του, το στρατόπεδο του παλαιού του γνώριμου Δημήτριου Ύψηλάντη, στα περίχωρα της Τριπολιτσάς, όπου και θα αναλάβει καθήκοντα αρχηγού επιτελείου. Θα είναι από αυτή την θέση που και θα γίνει μάρτυρας της κατάληψης της πόλης, τον Σεπτέμβρη του 1821.

Το πρώτο πέρασμα του Γκόρντον από την Ελλάδα δεν έμελλε να διαρκέσει πολύ.⁹ Έχοντας κατά τον φίλο και συνοδοιπόρο του Γουίλιαμ Χένρυ Χάμφρεϊς ασθενήσει, θα αποχωρήσει από την Ελλάδα στα τέλη του 1821, πραγματοποιώντας μια υποχρεωτική στάση στο λαζαρέτο της Ζάκυνθου.¹⁰ Μετά την αναχώρηση του, ο Ιωσήφ Τόμας, γιατρός και υπεύθυνος του σανατορίου, θα συντάξει και θα προωθήσει στον Τόμας Μείτλαντ, ύπατο αρμοστή των Ιονίων Νήσων, ένα τετρασέλιδο *Υπόμνημα*, το οποίο παρουσιάζει τις θέσεις του Γκόρντον για την Ελληνική περίπτωση. Το υπό εξέταση *Υπόμνημα* θα διαρρεύσει στις Ευρωπαϊκές εφημερίδες της εποχής και θα κυκλοφορήσει ευρύτατα, συνοδευόμενο από έναν ορυμαγδό παραπληροφόρησης αναφορικά με την δράση του Γκόρντον στην Ελλάδα.¹¹ Παρά τις παραινέσεις, ωστόσο, προς τον φερόμενο ως συγγραφέα, από φίλους και από υποστηρικτές του ελληνικού αγώνα για την διάφηση της γνησιότητας του κειμένου, κάτι τέτοιο δεν συνέβη ποτέ.¹²

Μεταξύ δύο κόσμων: Αποτυπώσεις της επαναστατικής διαδικασίας

Το κείμενο του Γκόρντον αποτελεί μια από τις πρώτες αγγλόφωνες μαρτυρίες περί της Επανάστασης που διασώθηκαν. Αν και απηχεί στερεότυπα και αντιλήψεις της περιηγητικής λογοτεχνίας του πρώιμου 19ου αιώνα, δεν τοποθετείται εντός ενός ευρύτερου σώματος θέσεων περί του Ελληνικού ζητήματος ούτε συνομιλεί με άλλα σύγχρονά του κείμενα. Αυτό που θεματολογικά επιδιώκει είναι να οργανώσει το αστάθμητο και καινοφανές να εξηγήσει την Επανάσταση και να ενημερώσει την Αγγλική διπλωματία για τους λόγους και το κοινωνικοπολιτισμικό καθεστώς αυτών που επαναστατούν, για τις πολιτικές θέσεις και τα φαντασιακά τους. Ως εκ τούτου, το εντυπωσιακό γεγονός της σχεδόν ολοκληρωτικής απουσίας οποιασδήποτε αναφοράς στην Οθωμανική αυτοκρατορία δεν πρέπει να μας ξαφνιάζει. Τα όρια της Αυτοκρατορίας με την Δύση είναι σαφή και δεδομένα στα περιβάλλοντα που απευθύνεται ο Γκόρντον και δεν χρίζουν, κατά τον συντάκτη πάντα, διερεύνησης. Ο μεταβλητός παράγοντας, η Επανάσταση και οι εξεγερμένοι, είναι αυτός που χρειάζεται εννοιολογική οριοθέτηση, περιγραφική αποκάθαρση και λογική επεξήγηση. Το υπομνηματικό και ως εκ τούτου λειτουργικό ύφος του και η συνομιλία του με ένα μάλλον περιορισμένο ακροατήριο, συνάδουν με αυτή την εκλεκτική και σχεδόν ελλειμματική αποτύπωση όψεων της Επανάστασης.

Αφηγηματικά το *Υπόμνημα*, απομακρύνεται από μια γεγονοτολογική αποτύπωση των συμβάντων. Ο Γκόρντον δεν επιδιώκει να εξιστορήσει την εμπειρία του, να εξηγήσει τους λόγους που οδήγησαν τους Έλληνες να επαναστατήσουν ή να ξιφουλκήσει για το δίκαιο του αγώνα τους. Αντιθέτως, στόχος είναι να οργανώσει την κοινωνία των επαναστατημένων, επιδιώκοντας ίσως να αποδώσει τάξη εκεί που δεν υπάρχει. Υπό αυτό το πρίσμα, της οργάνωσης δηλαδή του ασύμμετρου και μεταβαλλόμενου νέου παράγοντα, πρέπει να γίνει κατανοητή η ιδιαίτερη έμφαση που αποδίδεται στις άγνωστες για το δυτικό ακροατήριο ομάδες των κλεφτών και προυχόντων. Ο Μείτλαντ και το Υπουργείο Εξωτερικών γνωρίζουν τους κλέφτες και τους προεστούς, μέσω της πολυετούς παρουσίας τους στα όρια της Αυτοκρατορίας, τα Ιόνια νησιά. Αυτό που ο κόσμος του Γκόρντον δεν έχει τα εργαλεία να εξηγήσει είναι πως άνθρωποι σαν τον Κολοκοτρώνη συμμετέχουν σε μια τέτοια διαδικασία, πως δρουν εντός αυτής, μα και εν τέλει

πως η ίδια η Επανάσταση τους μετασχηματίζει. Πως άνθρωποι, οι οποίοι ήταν ληστές και κλέφτες, αποφασίζουν, έστω και προσχηματικά, να δεσμευτούν πίσω από μια ενιαία Διοίκηση και να πολεμήσουν έναν κοινό αγώνα. Και είναι ακριβώς αυτές οι εννοιολογικές δυστοπίες ανάμεσα στον πολιτισμικό κόμβο που πρεσβεύει ο Γκόρντον και τις εγγύριες πραγματικότητες που αναδεικνύουν τις αντιφάσεις και τα χαρακτηριστικά του πρώιμου επαναστατικού τοπίου.

Η μαρτυρία αναδεικνύει εμφατικά την αποσταθεροποιητική ορμή της Επανάστασης. Η Επανάσταση είναι μια συνθήκη που βιώνεται ως τομή με το παρελθόν, μια διαδικασία ριζικής αναδιάταξης και επαναπραγμάτευσης πρότερων ιεραρχιών και παραδοχών που απελευθερώνει ένα ευρύτατο πλέγμα φαντασιακών.¹³ Επ' αυτού του καμβά σχηματοποιούνται και αρθρώνονται οι νέοι λόγοι περί πολιτικής των επαναστατημένων. Οι λόγοι αυτοί, πληθυντικοί και πολύσημοι, δομούνται πάνω σε κοινές ανά ομάδα εννοιολογήσεις, κατανοήσεις και πρακτικές, που μάχονται να ηγεμονεύσουν στο ρευστό επαναστατικό τοπίο. Και οι ίδιοι οι λόγοι, ωστόσο, κάθε άλλο παρά συνεκτικοί είναι στο εσωτερικό τους, ενσωματώνοντας αντιφάσεις και (επεξηγηματικά) παράδοξα. Οι προεστοί, οι νησιώτες, οι οπλαρχηγοί είναι ομάδες που αν και μάχονται για έναν φαινομενικά κοινό σκοπό, απέχουν από το να είναι μέρος ενός, έστω εν τη γενέσει του, συνεκτικού συλλογικού υποκειμένου.

Ανεξαρτήτως των όρων συγκρότησης τους και τον ασχημάτιστο χαρακτήρα τους, οι λόγοι αυτοί συνέχονται από την βίωση της Επανάστασης ως τομής προς τα παραδοσιακά πλαίσια. Θεμελιώδης συνθήκη της αναζήτησης μιας νέας πολιτικής πραγματικότητας είναι η σύνδεση της με την ιστορική ανάκληση. Η κλασσική αρχαιότητα και το Βυζάντιο μπλέκουν αξεδιάλυτα με την βιωμένη προεπαναστατική πραγματικότητα και τις κοινωνικο-ιδεολογικές της παρακαταθήκες.¹⁴ Παρά την σημασία της ιστορικής ανάκλησης, οι λόγοι αυτοί δεν αναστοχάζονται επ' αυτής. Οι παραγόμενοι λόγοι δείχνουν να υιοθετούν άκριτα πολιτικές και πολιτισμικές αναφορές, όπως η Αυτοκρατορία ή η Ρεπούμπλικα, χωρίς συναίσθηση των ιστορικών τους περιορισμών. Η στάση των Ελλήνων αναφορικά με την δυναμική σχέση Ιστορίας και πολιτικής προσκρούει σχεδόν ολοκληρωτικά στις κατανοήσεις του Βρετανικού έθνους.¹⁵ Ακόμα και έτσι, η εμβρυακή προσπάθεια αξιοποίησης της ιστορικής μνήμης για την άρθρωση πολιτικού λόγου, καταδεικνύει πως Επανάσταση μετασχημα-

τίζει παραδοσιακούς τρόπους δράσης και σκέψης που δεν μπορούν να εγχολωθούν εντός των νέων πλαισίων. Τούτου δοθέντος, η Επανάσταση του 1821 πρέπει να ιδωθεί (και) ως μια βίαιη απόσχιση από τις παραδοσιακώς νοούμενες εξεγερσιακές διαδικασίες, ούσα μια διαδικασία που γεννά νέες μορφές πολιτικής και, παρεπόμενα, πολιτικού Λόγου.

Η προσεκτική εξέταση του *Υπομνήματος*, αναδεικνύει μια ακόμα διάσταση που εγχολωπώνεται στην προσπάθεια οργάνωσης και κατανόησης των επαναστατημένων ομάδων. Πέραν της προσπάθειας εννοιολογικής γεφύρωσης των δύο κόσμων και οριοθέτησης τους, το κείμενο συνιστά μια κριτική στην Επανάσταση και το μέλλον της. Ο Γκόρντον, εμμέσως πλην σαφώς, επερωτά αν μπορεί μια επανάσταση που διεξάγεται χωρίς καμία αίσθηση οργάνωσης να τελεσφορήσει. Είναι χαρακτηριστική σε αυτή την κατεύθυνση η σιωπή του συγγραφέα αναφορικά με το πως οι Έλληνες διαχειρίζονται και επιλύουν τις αντιπαραθέσεις τους ή το πως χαράσσουν μια κοινή γραμμή δράσης, ελλείψει μιας ισχυρής επαναστατικής ηγεσίας. Κυρίαρχα, ωστόσο, προβληματίζεται για το εάν μια Επανάσταση της οποίας προΐστανται ομάδες, όπως οι προεστοί και οι κλέφτες, συνιστά μια Ευρωπαϊκή πράξη και για το εάν μπορεί ο σκοπός των Ελλήνων να υιοθετηθεί από την Ευρώπη.

Για την οργάνωση των ιδεών που διατρέχουν την σκέψη και την κρίση του Γκόρντον, η ματιά μας ωφελείται εάν διευρυνθεί προς δύο κρίσιμες έννοιες: τον Δίκαιο Πόλεμο και την «Ανατολή» για την περιηγητική και φιλελληνική λογοτεχνία του 18ου και του 19ου αιώνα.

Ο Δίκαιος Πόλεμος αποτελεί ένα σύνολο κανονιστικών και ηθικών παραδοχών και ελέγχων για τον χαρακτήρα του Πολέμου, θεμελιώδους σημασίας για την Ευρώπη του 19ου αιώνα.¹⁶ Ακόμα και αν αυτό δεν δηλώνεται ρητά, το σύνολο αξιών το οποίο εγγράφεται στο σύστημα του Δικαίου Πολέμου είναι κρίσιμο για την νομιμοποίηση, και ως εκ τούτου, στήριξη κάθε εμπόλεμης κατάστασης. Ανατολή, από την άλλη, καλυπτόμενη από ένα πέπλο σαγήνης και μυστικισμού είναι το πεδίο όπου οι ευρωπαϊκές ταυτότητες και βεβαιότητες επερωτώνται και οριοθετούνται. Ως βασική δυστοκία της της θέασης της Ανατολής δια μέσω της Ευρώπης προκύπτει η αδυναμία κατανόησης των εκάστοτε πεδίων και τόπων καθ' εαυτών. Οι επισκέπτες, οι σχολιαστές και οι συμμετέχοντες της επαναστατικής διαδικασίας, στους οποίους συγκαταλέγεται

και ο ίδιος ο Γκόρντον, καλούνται να κατανοήσουν και να αποδώσουν έναν ιστό ιδεών, εννοιών και ομάδων σημαντικά διαφορετικό από αυτόν που οι ίδιοι φέρουν στις εννοιολογικές τους αποσκευές.¹⁷ Οι επισκέπτες, οι σχολιαστές και οι συμμετέχοντες της επαναστατικής διαδικασίας κατανοούν, αποδίδουν και «πειθαρχούν» έναν ιστό ιδεών, εννοιών και ομάδων βασισμένοι στο οικείου τους κοινωνικού συγκειμένου, σε μια πράξη που αναδεικνύει αντιφάσεις, αναλυτικές δυστοκίες και «σιωπές» με εξαιρετικό ερευνητικό ενδιαφέρον.

«Απατεώνες και Μπαγαπόντηδες»: Τοπικά δίκτυα και εξουσία

Το κενό που δημιουργείται από την απώλεια του πρότερου συστήματος έννομης τάξης και η ριζική αλλαγή που σηματοδοτεί για την βιωμένη πραγματικότητα η Επανάσταση πρέπει με κάποιο τρόπο να ρυθμιστεί. Σε ένα κείμενο γεμάτο σιωπές, η πλέον εκκωφαντική είναι η σιγή αναφορικά με το πως οι επαναστατημένες ομάδες διαχειρίζονται και επιλύουν τις αντιπαραθέσεις τους, πως οργανώνουν το πως πολεμούν και πως παίρνουν τις σημαντικές αποφάσεις τους για την συνέχιση του αγώνα τους, ελλείψει μιας ισχυρής επαναστατικής ηγεσίας. Αυτό που ο Γκόρντον αδυνατεί να συλλάβει είναι η σημασία της «τοπικότητας» για την οργάνωση της ελληνικής κοινωνίας και για την διαμόρφωση του πολιτικού περιβάλλοντος. Ο αντίκτυπος της συνθήκης αυτής είναι η απουσία της κρίσιμης επεξηγηματικά τοπικής διάστασης στην διαδικασία παραγωγής πολιτικών θεσμών και λήψης αποφάσεων. Η συνθήκη αυτή θα ισχύσει μέχρι και την έλευση του Μάουρερ, όπου το τοπικό τρέπεται από ιδιαίτερο σε χρήσιμο πολιτικό εργαλείο.

Οι νέες συνθήκες που ορίζονται από την Επανάσταση και η αναγκαιότητα ανάδυσης και συγκρότησης ηγεσιών που δεν θα επέτρεπαν κενά εξουσίας δεν θα αφήσει ανεπηρέαστο ούτε τον χαρακτήρα των προεπαναστατικά εγκατεστημένων ομάδων και δικτύων ούτε τις εσωτερικές τους λειτουργίες. Οι πρότερες ισορροπίες τίθενται σε επαναδιαπραγμάτευση και, άλλοτε βάσει κοινών συγκυριακών σκοπών άλλοτε βάσει σύμπτωσης μεθόδων και φαντασιακών, προκύπτουν νέες συγκλίσεις και αποκλίσεις, που θα οδηγήσουν, με την σειρά τους, στην ανάδειξη νέων λειτουργικών συμμαχιών.¹⁸

Παρά την απόδοση στον Υψηλάντη της ονομαστικής ηγεσίας, η συμμαχία κλεφτών και προκρίτων αναδεικνύεται σε πραγματικό κυρίαρχο του επαναστατικού πεδίου. Περιγράφοντας την λειτουργική συμμαχία, ο Γκόρντον παρατηρεί:

Οι ντόπιοι [του Μοριά] και οι καπετάνιοι τους, ήτοι ο Μπέης της Μάνης και ο αδερφός του Κυριακούλης, ο Κολοκοτρώνης, ο Αναγνώστης, ο Ιατράκος και ο Νικήτας, δεν έχουν συγκροτημένες ιδέες περί οιασδήποτε μελλοντικής θεμελιώδους αρχής ή κυβέρνησης. Την σκέψη τους απασχολεί ολοκλήρως και αποκλειστικώς το πλιάτσικο και η βάρβαρη εκδίκηση παρά το ότι μιλάνε για απελευθέρωση από τον Τούρκικο ζυγό, πολύ λίγο τους απασχολούν τα πραγματικά μέσα επίτευξης του.

Η συμμαχία αυτή των δύο κόσμων, κλεφτών και προυχόντων, χαρακτηρίζεται από μια κοινότητα μέσων και σκοπών (πλιάτσικο και βάρβαρη εκδίκηση) καθώς και από ένα συγκλίνων εννοιολογικό και αξιακό πλαίσιο. Ταυτόχρονα, η απουσία οποιασδήποτε συγκροτημένης ιδέας ή ηθικής αρχής σχηματίζει έναν φορέα ελλειμματικό στα μάτια του συγγραφέα, στερούμενου πολιτικών αναζητήσεων και κοινωνικών αναφορών.¹⁹ Ο Λόγος τους, προσανατολισμένος προς την ικανοποίηση των αρχαϊκών ενστίκτων και ιδιοτελών τους κινήτρων, μοιάζει να επιβεβαιώνει πως για τον συγγραφέα η ελευθερία φαντάζει να είναι περισσότερο διακήρυξη παρά στόχος και σχεδιασμός.

Ο τρόπος περιγραφής της λειτουργικής αυτής συμμαχίας τονίζει την δυσκολία σαφούς οριοθέτησης και κατανόησης της ελληνικής πραγματικότητας, την ασυμμετρία με τις οικείες στον Γκόρντον κοινωνικές παραδοχές και εννοιολογήσεις. Η συμπερίληψη των αδερφών Μαυρομιχάλη στους οπλαρχηγούς ήδη από το πρώτο απόσπασμα του κειμένου φανερώνει τα ασαφή όρια ανάμεσα στις συμβαλλόμενες ομάδες. Ωστόσο, η αφέρωση ξεχωριστών χωρίων για την περιγραφή της κάθε ομάδας συμβάλλει στην αποσαφήνιση των διακριτών ρόλων και λειτουργιών στο επαναστατικό περιβάλλον.

Οι οπλαρχηγοί είναι αυτοί που ουσιαστικά ηγούνται του πολεμικού εγχειρήματος επικεφαλής ενός στρατού ατάκτων.²⁰ Τόσο ο συγγραφέας όσο και ο παραλήπτης του Υπομνήματος είναι εξοικειωμένοι με τον όρο κλέφτης, ο

οποίος μάλιστα εμφανίζεται και στην βρετανική δημόσια σφαίρα την ίδια περίοδο.²¹ Ωστόσο, αντ' αυτού προκρίνεται ο όρος μπαντίττι για την περιγραφή των εν λόγω ατάκτων, επιλογή τουλάχιστον ενδιαφέρουσα. Η ταξινομική αυτή αδυναμία θα μετασχηματιστεί αργότερα, με την διάκριση ανάμεσα σε στρατιωτικούς αρχηγούς και αρχηγούς των ατάκτων μπαντίττι, διάκριση δομούμενη επί της διαφωτιστικής ισχύος της Επανάστασης πάνω στα υποκείμενα της. Ανεξαρτήτως ωστόσο του αν μάχονται για έναν εθνικό σκοπό ή για προσωπικά κίνητρα, ο άτακτος και οιωνεί απολίτιστος χαρακτήρας των ανθρώπων αυτών είναι τροχοπέδη στην βασικότερη αλήθεια ενός πολιτισμένου κράτους: την ύπαρξη κεντρικής κυβέρνησης.²² Η επιλογή του όρου μπαντίττι ή κλέφτης φαίνεται να είναι φορέας πολιτικού περιεχομένου. Υπό αυτή την οπτική, ίσως θα έπρεπε να ερμηνευθεί και η στροφή των κριτικών φωνών της επανάστασης στην χρήση του όρου μπαντίττι, σε αντίθεση με τους πλέον θερμούς υποστηρικτές αυτής, που βλέπουν στον σχηματίστο και κενό συνδηλώσεων όρο κλέφτης τον τρόπο υπέρβασης της ανορθογραφίας αυτής.²³ Η αντίστιξη του μπαντίττι με την σύγχρονη του Υπομνήματος σύσταση στους Έλληνες από τον Νέστωρα Λογχοφόρο για την αναβίωση της ένδοξης σάρισας από τους εμπόλεμους επαναστατημένους αποτυπώνει με τον πλέον γλαφυρό τρόπο την απόσταση των δύο κόσμων.²⁴

Δεν είναι, ωστόσο, ο άτακτος χαρακτήρας των εμπόλεμων που προκαλεί ενδοιασμούς, αλλά πρωτίστως η ηθική τους. Περιγράφοντας τους νεαρούς Κολοκοτρωναίους,²⁵ ο Γκόρντον χρησιμοποιεί δύο επίθετα με ιδιαίτερο βάρος: «απατεώνες και μπαγαμπόντηδες».²⁶ Για την Βρετανική πολιτική κουλτούρα του 18ου και πρώιμου 19ου αιώνα, ο πατριωτισμός και η πατρίδα αποτελούν έννοιες πρωτίστως πολιτικές και ηθικές παρά εθνοκεντρικές.²⁷ Κατά συνέπεια, η μη σαφής αναγνώριση και οριοθέτηση από τους κλέφτες μιας Ιδέας του Έθνους είναι συνθήκη απολύτως αποδεκτή, αφ' ης στιγμής πολεμάνε με ανδρεία στα πεδία των μαχών. Ζήτημα είναι ο άτακτος και ληστρικός χαρακτήρα των κλεφτών (*banditti*), όπως χαρακτηριστικά αποτυπώνεται στους Κολοκοτρωναίους. Αποδιδόμενοι ως πλάνητες, άτιμοι, ληστές αλλά κυρίως ανέστιοι, οι Κλέφτες δεν μπορούν να εγγραφούν με καμία οικεία ταξινομική κατηγορία. Η αμφίβολη ηθική τους και η μη χωρική αγκύρωση τους καθιστά σχεδόν αδύνατη την ένταξή τους στον βρετανικό σχήμα περί φιλοπατρίας.

Η ισχύς των όπλων δεν είναι από μόνη της επαρκής για την κυριαρχία στο σύνθετο πεδίο της Επανάστασης. συνεργασία των κλεφτών με τους προύχοντες, με την αναβαθμισμένη ισχύ που οι τελευταίοι θα αποκτήσουν εν τη ελλείψει της σουλτανικής εξουσίας, είναι αυτή που θα παρέχει στην συμμαχία αυτή το πολιτικό και οικονομικό κεφάλαιο μα και την απαραίτητη κοινωνική νομιμοποίηση. Αξιοποιώντας το κληρονομημένο κύρος της προεπαναστατικής περιόδου, της δυνατότητας κινητοποίησης των μαζών και την οικονομική τους ευρωστία, οι προύχοντες αναδεικνύονται και εδραιώνονται ως πολιτικοί ρυθμιστές των τεχταινόμενων στην Πελοπόννησο.

Αν και οι προύχοντες είναι η μόνη ομάδα στην οποία ο Γκόρντον αναγνωρίζει πολιτική κουλτούρα, δεν διστάζει να τους χαρακτηρίσει γενικευτικά «παραδόπιστους ληστές πρώτης τάξης». Ο ληστής, σε αντίθεση με τον άτακτο (banditti) είναι ένας κοινωνικός παρίας, απεκδυμένος από οποιαδήποτε θετική προς την κοινότητα λειτουργία. Για τον ίδιο, οι προύχοντες, επιδιώκοντας καθ' ολοκληρίαν το προσωπικό τους όφελος, αντιτίθενται σε οποιαδήποτε έννοια πατρίδας και πατριωτισμού, στρεφόμενοι στην ουσία ενάντια στην κοινότητα και τον αγώνα της. Για την εξυπηρέτηση των σκοπών τους δεν διστάζουν να οικειοποιηθούν τον χρυσό του Υψηλάντη και να αμφισβητήσουν μια από τις πλέον κοινές ορίζουσες της Επανάστασης, ήτοι την αυτονομία της από την επιρροή των ξένων δυνάμεων. Συγκεκριμένα,

[Οι Έλληνες] δεν είναι διατεθειμένοι να αιτηθούν την προστασία τους από μια ξένη δύναμη με εξαίρεση τους προύχοντες του Μριά, οι οποίοι λέγεται πως έχουν κάνει πρόταση στην Αγγλική Κυβέρνηση προς αυτόν τον σκοπό, ούτως ώστε να γλιτώσουν από την κρίση των συμπατριωτών τους, τρέμοντας την μέρα που οι πολλαπλές τους αδικίες θα αποκαλυφθούν, όταν και εάν μια τέτοια μέρι ήθελε έρθει.

Η γενικευμένη επίθεση του Γκόρντον στους προύχοντες δεν είναι τυχαία. Βασίζεται εν πολλοίς στην εξοικείωση του με τα προουχοντικά δίκτυα, το πολιτισμικό τους κεφάλαιο και τους όρους άσκησης της εξουσίας τους ήδη προεπαναστατικά.²⁸ Πίσω από την κριτική των προυχόντων μπορούμε να διακρίνουμε μια δεοντολογική προβολή, δάνειο από την Αγγλική κοινωνία και

τον θεσμό της αριστοκρατίας της γης (landed gentry), στην οποία ανήκει και ο ίδιος ο συγγραφέας. Βρισκόμενη ανάμεσα στην παραδοσιακή αριστοκρατία (peerage) και τις χαμηλότερες τάξεις, η αριστοκρατία της γης συγκροτεί μια τάξη με μακρά παράδοση και ενεργή συμμετοχή στις πολιτικές εξελίξεις, βασίζοντας το κύρος της στην κατοχή γης και την οικονομική ισχύ. Σε ένα πατερναλιστικό σύστημα, όπως το βρετανικό, με τις έντονες οργανικές αναλογίες του, η τάξη αυτή πέραν των οικονομικών δυνατοτήτων, (πρέπει να) χαρακτηρίζεται από συγκεκριμένους τρόπους, ποιότητες και ήθος, η τήρηση των οποίων είναι κρίσιμη για την διαμόρφωση του χαρακτήρα του συνόλου.²⁹ Η πραγματικότητα που ο Γκόρντον συναντά στην Ελλάδα απέχει από αυτήν που θα περίμενε (ή θα ήλπιζε) να βρει. Η έλλειψη αναφοράς σε οποιαδήποτε έννοια πατριωτισμού και η απουσία μέριμνας για την ευημερία της κοινότητας, σχηματίζει ένα πλέγμα συμπεριφορών κατ' εξοχήν αντιτιθέμενο στις δυο αυτές βασικές παραδοχές του αγγλικού κοινοτικού συστήματος. Αντί να λειτουργήσουν θετικά στο πεδίο της παραγωγής πολιτικής και αίσιας έκβασης της Επανάστασης, παρουσιάζονται να δρουν ως μονάδες με αποκλειστικό σκοπό την θεμελίωση και διατήρηση της εξουσίας τους και την προσωπική ευημερία, διατεθειμένες μέχρι και να υπονομεύσουν το όποιο επαναστατικό όραμα. Οι πρακτικές αυτές θέτουν εν αμφιβόλω την οποιαδήποτε αγαθή πρόθεση εκ μέρους των μετεχόντων παραδοχή, κομβική για να μπορεί να θεωρηθεί ένας πόλεμος Δίκαιος.³⁰

Η Εκκλησία, συνδεόμενη στενά με τους κλέφτες και τους προύχοντες, δεν είναι αμέτοχη στην προσπάθεια νομιμοποίησης της επαναστατικής διαδικασίας και άρθρωσης μιας ανταγωνιστικής αφήγησης, Ενδύοντας την επαναστατική διαδικασία με το απαραίτητο ιδεολογικό καταπίστευμα, παραπληρωματικό της δύναμης των όπλων, η Εκκλησία συμβάλει στην συνέχιση της κοινότητας και την διαχείριση αυτής. Ωστόσο, δεν έχουν όλα τα μέλη της Εκκλησίας κοινή αντίληψη του ρόλου της στην νέα αυτή συνθήκη. Γράφει ο Γκόρντον:

ο Αρχιεπίσκοπος της Πάτρας, ως ένας άνθρωπος εξόχως υποκριτής και παραδόπιτος, με πολύ μεγάλη φροντίδα για την εξυπηρέτηση των δικών του συμφερόντων.

Για την περιγραφή της δράσης του «Αρχιεπισκόπου της Πάτρας» Παλαιών Πατρών Γερμανού, ο Γκόρντον χρησιμοποιεί το ιδίωμα «arch fellow». Η ασυνήθιστη, και υπό άλλες συνθήκες κενή περιεχομένου φράση έλκει την καταγωγή της από ένα από τα πλέον επιδραστικά κείμενα της εκκλησιαστικής αγγλικής λογοτεχνίας, το *Ταξίδι ενός Προσκυνητή* (Pilgrim's Progress, 1678) του προτεστάντη Τζόν Μπούνιαν. Στο κείμενο το εν λόγω ιδίωμα χρησιμοποιείται για να περιγράψει τον Μπάι-εντς (By-ends), έναν «παραδόπιστο και υποκριτή» χριστιανό προσκυνητή, που δεν αντιμάχεται ποτέ την παλίρροια του πλήθους και ο οποίος νοιώθει μεγαλύτερο θρησκευτικό ζήλο όταν «η θρησκεία συνοδεύεται από ασημένιες παντόφλες».³¹ Αντιτιθέμενος σε οποιαδήποτε έννοια πατριωτισμού, ο Παλαιών Πατρών Γερμανός περιγράφεται ως ένας άνθρωπος ωφελιμιστής και καιροσκόπος. Προτάσσοντας την ικανοποίηση των προσωπικών του συμφερόντων έναντι του συλλογικού σκοπού, δεν δρα μόνο αντικοινωνικά μα αντιτίθεται σε οποιαδήποτε έννοια χριστιανικής ηθικής. Παρ' όλα αυτά, σε κανένα σημείο του κειμένου η κριτική δεν φαίνεται να ασκείται προς την ορθοδοξία ως δόγμα αλλά προς τους εκάστοτε λειτουργούς της – ένα ιδιαίτερα αμφίσημο μοτίβο, καθώς μέσω της κριτικής στους λειτουργούς θέτει υπό διαπραγματέυση και δεν αφήνει άθικτες τις θεολογικές παραδοχές τους.

Οι πρακτικές των δικτύων αυτών, ιδιαίτερα στον οικονομικό τομέα, δεν είναι μόνο ηθικά αμφίβολες αλλά υπονομεύουν τόσο τον δίκαιο χαρακτήρα όσο και την δυνατότητα επιτυχίας του Αγώνα. Η διεξαγωγή ενός πολέμου μόνο εάν και εφόσον υπάρχει η δυνατότητα επιτυχίας του (reasonable success) είναι από τις θεμελιώδεις παραδοχές του Δικαίου Πολέμου, συνθήκη ιδιαίτερα περίπλοκη όταν εξετάζουμε εθνικά κινήματα.³² Σε αδρές γραμμές, θα μπορούσαμε να πούμε ότι παρά την όποια δίκαιη πρόθεση της (justa causa) δεν μπορεί να γίνει ηθικά αποδεκτή μια ανέλπιδα μάχη που προϋποθέτει θανάτους και θυσίες χωρίς ουσιαστικό αντίκρισμα. Η δυνατότητα, λοιπόν, στήριξης ενός πολυέξοδου αγώνα, είναι ζήτημα πολιτικό και συνάμα ηθικής. Ωστόσο, οι ηγέτες των Ελλήνων όχι απλά αδιαφορούν για την ανεύρεση των απαραίτητων πόρων, αλλά καρπώνονται τους λιγοστούς διαθέσιμους για τον προσωπικό τους πλουτισμό, όπως τα χρήματα του Ύψηλάντη ή την οικονομική ενίσχυση που συλλέχθηκε για τον ελληνικό αγώνα.

Η ηγεμόνευση στην ελληνική περίπτωση (πολεμικών) ηθών και εθίμων όπως αυτά που φέρεται να πρεσβεύουν οι Κολοκοτρωνάιοι και οι Προεστοί και η ολική απουσία τάξης και ηθικής στο στρατόπεδο των επαναστατών, δημιουργούν σοβαρές εντάσεις και τριγμούς. Οι συμπεριφορές των Ελλήνων αναδεικνύουν ένα διευρυνόμενο χάσμα μεταξύ των εξεγερμένων ή, τουλάχιστον, μέρος αυτών και Ευρώπης, όπως αποτυπώνεται στον λόγο του Γκόρντον, θέτοντας εν αμφιβόλω τον ευρωπαϊκό και ηθικό χαρακτήρα της Επανάστασης. Απότοκο του χάσματος αυτού είναι η αποχώρηση του αηδιασμένου Αλέξανδρου Καντακουζηνού από το στρατόπεδο των επαναστατών, πράξη την οποία σκέφτονται να ακολουθήσουν εν κρυπτώ και άλλοι Γάλλοι φιλέλληνες. Και όσο η επιτυχία της τίθεται εν αμφιβόλω, η Επανάσταση δείχνει ότι ίσως δεν χωράει τους πάντες.

Πολιτικά προτάγματα και σχέσεις με την Ευρώπη

Οι Υδριώτες και άλλοι στον Μοριά είναι έμπλεοι μιας χιμαιρικής πίστης επαναφοράς της αρχαίας Ρεπούμπλικας, ενώ πολλοί άλλοι πασχίζουν για την επιστροφή στην Ελληνική Αυτοκρατορία – όλα, ωστόσο, λόγια κενά περιεχομένου, στερούμενα οποιασδήποτε ιδέας ενότητας, σχεδίου ή συναισθήματος και ο Υψηλάντης και ο Καντακουζηνός (όσο έμεινε) φοβούμενοι μην και προσβάλουν κάποια από αυτές τις ομάδες με κάποια άμεση παρέμβασή τους, ικανοποιούνται προτείνοντας κάποιου είδους προσωρινή κυβέρνηση.

Η απουσία οποιασδήποτε «ενότητας σχεδίου ή συναισθήματος» που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε επιτυχία τους επαναστατημένους και η παρεπόμενη πρωτοκαθεδρία της πράξης που κρύβεται πίσω από την έννοια του προσωρινού, είναι οι μόνες στέρεες αλήθειες της Επανάστασης. Δεν θα μπορούσε κανείς πιο περιεκτικά να αποδώσει τον βαθύτατα συγκρουσιακό χαρακτήρα των πρώτων μηνών και την ανομοιογενή φύση του υποκειμένου της Επανάστασης – παρατήρηση χρήσιμη για να κατανοήσουμε και να εκτιμήσουμε την ένταση της επανάστασης ως διεργασίας μετασχηματισμού των ετερόκλητων αυτών ομάδων.³³ Αν κάτι αποτελεί δεδομένο στην πρώιμη αυτή επαναστατική περίοδο

είναι η απουσία ενός νομιμοποιημένου θεσμού ή λειτουργίας που μπορεί να αποφασίσει περί θανάτου και ζωής. Και όπως το πρώτο μπορεί να οδηγήσει σε συμβάντα όπως αυτό της Τριπολιτσάς, το δεύτερο δίνει βάση για την εγκαθίδρυση, έστω και προσωρινών, οργάνων διοίκησης

Μέχρι, ωστόσο, κάτι τέτοιο να επιτευχθεί, ο παλαιός κόσμος να διαρραγεί και ο νέος δυσκολεύεται να βρει τα πατήματα του, τα ρεπερτόρια δράσης και η προεπαναστατική ιδεολογία των ομάδων αυτών είναι αυτά που έρχονται στο προσκήνιο, υπό το φως μιας νέας συνθήκης: η απουσία του Σουλτάνου – ή αλλιώς της παραδεδεγμένης απόλυτης και ανώτατης εξουσίας. Η συνθήκη αυτή απελευθερώνει το φαντασιακό των επαναστατημένων ομάδων, το οποίο εμπλουτίζεται από διακριτά πολιτικά και πολιτειακά σχήματα. Η Αρχαία Ρεπούμπλικα και η Ελληνική Αυτοκρατορία προβάλλουν ως τα αντιπαρετιθέμενα υποδείγματα στην «οικονομία της βίας» των κλεφτών και των προυχόντων. Παρά το ότι η επιγραμματική αποτύπωση τους δυσκολεύει την σαφή οριοθέτηση των ιδεών και των ομάδων που ενσωματώνουν, τα αναδυόμενα αυτά πολιτικά φαντασιακά δεν μπορεί να μείνουν ασχολίαστα.

Ο Γκόρντον εντοπίζει στους *Υδραίους και άλλους στον Μοριά* τους βασικούς φορείς της Αρχαίας Ρεπούμπλικας. Η εξοικείωση των ομάδων αυτών, μέσω του εμπορίου και της παιδείας, με τις σύγχρονες πολιτικές και πολιτειακές ευρωπαϊκές αναζητήσεις είναι δεδομένη. Το ερώτημα που ανακύπτει είναι περί ποιας Ρεπούμπλικας, πολλώ δε μάλλον αρχαίας, γίνεται λόγος; Αν και υπαρκτό κομμάτι της ριζοσπαστικής γενεαλογίας της ελληνικής επανάστασης μέσα από τα γραπτά του Ρήγα Βελεστινλή και της Ελληνικής Νομαρχίας, ο όρος Ρεπούμπλικα κάθε άλλο παρά κοινός τόπος είναι στις πολιτικές διεργασίες του πρώιμου επαναστατικού τοπίου.³⁴ Πως οριοθετείται και πως νοηματοδοτείται η αρχαία Ρεπούμπλικα που κινεί την φαντασία των προυχόντων και των πλούσιων εμπόρων, όπως μας μεταφέρεται από τον συγγραφέα, με ποιες πολιτικές και πολιτειακές παραδοχές πλαισιώνεται;

Το ρεπουμπλικανικό ιδεώδες αποτελεί μια παρακαταθήκη του ευρωπαϊκού διαφωτισμού και ένα υπαρκτό οργανωσιακό υπόδειγμα στην Ευρώπη, στερούμενο, ωστόσο, γείωσης στο ελληνικό συγκείμενο, με μόνη εξαίρεση την περίπτωση των Ιονίων και της διασποράς.³⁵ Στον πυρήνα του βρίσκεται η αναγκαιότητα της πολιτικής αρετής, η αρχή του νόμου και του συντάγματος

και η ανάδειξη του πολίτη ως θεμέλιο λίθο της πολιτείας. Με κορύφωση το τέλος του 18ου, κάτω από την γενική διακήρυξη της Ρεπούμπλικας, συναντάμε εκφάνσεις ανόμοιες και πολιτικά ετεροβαρείς, με εξέχοντα υποδείγματα τις ρεπούμπλικες της Γενεύης, των Κάτω Χωρών και την Γαλλία των Ιακωβίνων. Αυτό που πρέπει να επισημανθεί είναι η σχετική αυτονομία που παρατηρείται ανάμεσα στην θεωρία και την πράξη της Ρεπούμπλικας, καθώς, παρά την υιοθέτηση της από τα πλέον ριζοσπαστικά κινήματα, στην πραγματικότητα δεν στοιχειοθετεί ένα ριζοσπαστικό σύστημα *per se*.

Η αναφορά στην Ελληνική Αυτοκρατορία είναι περιορισμένη και κρυπτική. Φαίνεται ωστόσο πως στην αναζήτηση για την πλήρωση του κενού εξουσίας που δημιουργεί η Επανάσταση, αναπαράγονται γνώριμα συστήματα και αξιοποιούνται καταστατικοί μύθοι. Ο Μαρμαρωμένος βασιλιάς και η παράδοση του Βυζαντίου, εγγεγραμμένες στο κοινωνικό φαντασιακό μέσω της Εκκλησίας, συνταιριάζονται με την Αυτοκρατορία, ως βιωμένη προεπαναστατικά πολιτική συνθήκη.³⁶ Η συζήτηση για μια Ελληνική Αυτοκρατορία θα υποχωρήσει πρόσκαιρα, ούσα εγγενώς ανίκανη να ενσωματώσει τις νέες κοινωνικές αξιώσεις και να ανταποκριθεί δυνατότητες του νεότευκτου κράτους. Ωστόσο, το φαντασιακό της Ελληνικής Αυτοκρατορίας θα συνοδεύσει το Ελληνικό Κράτος, ενδεδυμένο τον μανδύα της Μεγάλης Ιδέας, καθ' όλη την διάρκεια του 19ου αιώνα μέχρι και την οριστική ταφή του στην προκυμαία της Σμύρνης, το 1922.

Στην συζήτηση περί πολιτικών συστημάτων εμφιλοχωρεί η τάση οργάνωσης και εξήγησης εκ μέρους του συγγραφέα, ιδεών, μεθόδων δράσης και προβολών, σύμφωνα με τα οικεία πρότυπα. Πράγματι, οι πολιτικές διευθετήσεις που εντοπίζει είναι τάσεις υπαρκτές στο εσωτερικό του ετερογενούς στρατοπέδου των επαναστατημένων, απέχουν ωστόσο από το να χαρακτηριστούν συστηματικά οργανωμένα και εσωτερικά συνεπή σχήματα. Είτε πρόκειται για την Αρχαία Ρεπούμπλικα είτε για την Ελληνική Αυτοκρατορία, η προσπάθεια του Γκόρντον να αποδώσει με συγχρόνους όρους το όραμα των Ελλήνων προϋποθέτει την δυνατότητα των ομάδων αυτών να κατανοήσουν την ιστορική βαρύτητα και τα οργανωσιακά χαρακτηριστικά των μοντέλων διοίκησης που αναφέρονται, και να τα αποτυπώσουν με ευκρίνεια. Είναι ακριβώς σε αυτή την προσπάθεια τυπολογίας των πολιτικών οραμάτων το σημείο όπου μπορούμε να διακρίνουμε την ελληνική περίπτωση να ανάγεται σε έναν ξένο ταξινομητικό λόγο. Ιδιαίτερα

στην εκτίμηση που παραθέτει για τα Αυτοκρατορικά οράματα μερίδας των Ελλήνων, μπορούμε να εντοπίσουμε την προσωπική λογική του συγγραφέα περί ιστορίας και αυτοκρατορίας. Έχοντας μελετήσει εκτενέστατα το Βυζάντιο, μέσα από χρονογράφους όπως ο Θεοφάνης ο Ομολογητής, ο Γκόρντον εγγράφει την Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και το Βυζάντιο στην παράδοση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.³⁷ Διαφοροποιείται έτσι από την κυρίαρχη βρετανική προσέγγιση, κατά την οποία η ευρωπαϊκή αυτοκρατορική παράδοση είναι η μόνη νομιμοποιημένη κληρονόμος της ρωμαϊκής παρακαταθήκης.³⁸ Αυτό που επιχειρεί ο Γκόρντον, λοιπόν, υπερβαίνει κατά πολύ μια απλή καταγραφή. Συνδυάζοντας τα κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά των ομάδων αυτών, τα θραύσματα ιδεών, φαντασιών, και εννοιολογήσεων που εντοπίζονται στα λεγόμενα και τις πράξεις τους, τα πολιτειακά σχήματα που σκιαγραφούνται, μα και τις δικές τους απόψεις για την ιστορία των Ελλήνων, ο συγγραφέας προβάλλει κατάλληλες δομές για κάθε κοινωνική ομάδα.

Τριπολιτσά και Δίκαιος Πόλεμος

Η τελετουργία της παράδοσης της Τριπολιτσάς, καταληκτικό μέρος του *Υπομνήματος*, παρουσιάζεται ως μια φυσική εξέλιξη ενός σχήματος ρύθμισης και διοίκησης, βγαλμένου από τα σπάργανα του παραδοσιακού κόσμου και δηλωτικό των εγγενών αδυναμιών και ορίων του. Η διαδικασία έχει όλα τα χαρακτηριστικά που, κατά τον Γκόρντον, προσιδιάζουν στον παραδοσιακό κόσμο. Ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης και ο Κολοκοτρώνης είναι αυτοί που θα συνάψουν, αντί του Γενικού Διοικητή της πολιορκίας Δ. Ύψηλάντη, την συμφωνία με τους Τούρκους, με τον προφορικό της χαρακτήρα να είναι κομμάτι της εμπιστοσύνης ανάμεσα σε δύο μέρη που, αν και από νέους ρόλους, γνωρίζονται και συνυπάρχουν χρόνια. Η συμφωνία αυτή θα οδηγήσει στην αποχώρηση μερικών χιλιάδων από την πόλη και την διαμონή τους σε παρακείμενα ελληνικά στρατόπεδα. Η διαχείριση της σύγκρουσης, όσο οι προεστοί και οι καπετάνιοι παίζουν ρυθμιστικό ρόλο, φαίνεται να βασιζέται στην λογική της οικονομίας της βίας για την επίτευξη του σκοπούμενου – την κατάληψη της πόλης και την απόκτηση της πλούσια λεία της. Η εμπιστοσύνη

μεταξύ των εμπλεκομένων λειτουργεί ως υποκατάστατο μιας τυπικής επιταγής τήρησης των υπογεγραμμένων. Ωστόσο, η συνθήκη φαντάζει θνησιγενής ήδη από την πρώτη μέρα, οδηγώντας, κατά το *Υπόμνημα*, τον Ύψηλάντη και τον Γκόρντον να αναχωρήσουν από το στρατόπεδο και να μην επιστρέψουν παρά πέντε μέρες μετά την κατάληψη, για να αποφύγουν να νομιμοποιήσουν με την παρουσία τους ότι θα την ακολουθήσει. Σύντομα θα φανεί πως οι αξίες και οι δεσμεύσεις της παραδοσιακής κοινωνίας δεν μπορούν να λειτουργήσουν στο εκρηκτικό νεωτερικό περιβάλλον. Και αυτό θα το αποδείξει με την δράση του το υποκείμενο της νέας περιόδου, ο Λαός, ο οποίος και εισάγεται από τον Γκόρντον για πρώτη φορά στο προσκήνιο.

Φοβούμενοι ότι δεν θα αποκτήσουν μερίδιο από τα λάφυρα και χωρίς να έχουν ενημερώσει τους καπετάνιους του στρατοπέδου, μερίδα των πολιιορκητών της Τριπολιτσάς θα επιτεθεί και θα καταλάβει την πύλη, υψώνοντας την χριστιανική σημαία. Την κίνηση αυτή θα ακολουθήσει το στρατόπεδο των Ελλήνων στο σύνολό του. Της φοικτής σφαγής, η βαρβαρότητα της οποίας αποδίδεται με τα πλέον μελανά χρώματα, δεν θα διαφύγουν ούτε οι παραπλανημένοι Τούρκοι που θα παραδώσουν τα όπλα τους με την ελπίδα της σωτηρίας ούτε τα γυναικόπαιδα. Οι 1.000 Εβραίοι της πόλης, πάντα κατά το *Υπόμνημα*, θα βασανιστούν και θα καούν ζωντανοί, «κατά τις βάρβαρες διαθέσεις των Ελλήνων». ³⁹ Οι μόνοι διαφυγόντες της σφαγής είναι οι 1.800 Αλβανοί ένοπλοι που αφέθηκαν να αποχωρήσουν. Ο Γκόρντον θα αναχωρήσει από την Τριπολιτσά αντικρίζοντας σε όλη την διαδρομή πέριξ της πόλης θεάματα τόσο φοικαλέα που δεν δύναται να ξεχαστούν.

Η οριενταλιστική ματιά στην κριτική των τεκταινομένων και την αφήγηση των φοικαλεοτήτων είναι εμφανής. Στον πυρήνα αυτής της ματιάς είναι η αναζήτηση μιας κοινής ηθικής και πολιτισμικής ταυτότητας μεταξύ των δυο κόσμων. Θα ήταν βεβιασμένο, ωστόσο, να προβούμε σε μια αναζήτηση για το κατά πόσο οι πράξεις αυτές είναι για τον Γκόρντον κομμάτι μιας φυσικής κατάστασης του ανθρώπου που αναδύεται σε συνθήκες χάους και ολοκληρωτικού πολέμου ή αν είναι ίδιον μιας ανατολίτικης κουλτούρας που χαρακτηρίζει τους Έλληνες. ⁴⁰ Αυτό που μπορεί με μεγαλύτερη βεβαιότητα να εξαχθεί από το κείμενο είναι η λογική της αντιπαράθεσης των όρων με τους οποίους οι δύο κοινωνίες ρυθμίζουν τις διενέξεις τους και των μέτρων με τα οποία μπορούν να

αποφευχθούν οι εκτροπές του πολέμου, μια αντιπαράθεση στην ουσία της δύο κόσμων. Ο πόλεμος των Ελλήνων, όπως έγινε κατανοητό με την σφαγή της Τριπολιτσάς, δεν σέβεται βασικές ηθικές παραδοχές περί των λόγων (*jus ad bellum*) και των όρων (*jus in bello*) διενέργειας ενός δικαίου πολέμου, παραδοχές συγκροτητικές για την Ευρωπαϊκή ταυτότητα. Οι πραγματικοί διοικητές της Επανάστασης, δρώντας κάθε άλλο παρά ηθικά και εθνικά, αλλά βασιζόμενοι στον καιροσκοπισμό, την βιαιότητα και την «μπαγαποντία», θέτουν εν αμφιβόλω τόσο τις αγαθές προθέσεις των επαναστατών όσο και το κατά πόσο η ειρήνη είναι ο τελικός σκοπός. Παράλληλα, η κατάφορη παραβίαση της ασυλίας των αμάχων και η απουσία οποιασδήποτε αναλογικότητας μέσων και σκοπών, όπως έγινε εμφανής με την σφαγή, συνάδουν στην κριτική αυτή.

Αντί Επιλόγου

Ο κύριος Γκόρντον είναι της άποψης ότι οι Έλληνες δεν θα υποκύψουν ποτέ ξανά υπό οποιοσδήποτε συνθήκες στην Τούρκικη Κυβέρνηση.

Η Επανάσταση αποτελεί ένα σημείο πλήρους τομής με τον παρελθόντα χρόνο και με τις διευθετήσεις που αυτός αντιπροσωπεύει. Το νέο υποκείμενο, ασχημάτιστο και αντιφατικό, καλείται να αυτοπροσδιοριστεί και να συγκροτηθεί σε σώμα, να δημιουργήσει τον εθνικό του μύθο και τους όρους με τους οποίους δρα. Η συζήτηση περί του πολέμου αποτελεί την μόνη μαζική και ουσιωδώς πολιτική αποτύπωση του χαρακτήρα και των ορίων του εξεγερμένου έθνους κατά το πρώτο διάστημα της Επανάστασης. Αποτελεί συνάμα και έναν προβληματισμό για το ποια η σχέση των Ελλήνων με την Ευρώπη και τις παραδόσεις της. Παρ' όλες τις προβληματικές πλευρές του, το *Υπόμνημα* αποτελεί μια αποτύπωση που αποφεύγει την αρχαιολατρία ως μέσο πειθούς για τα αιτήματα των Ελλήνων και, λόγω φύσης, απέχει από μια προσπάθεια στήριξης του δικαίου χαρακτήρα της Επανάστασης.

Οι προβληματικές εκφάνσεις του πολέμου, όπως εντοπίζονται στην ελληνική περίπτωση, δείχνουν στα μάτια του Γκόρντον πως τα ηθικά και αξιακά πλαίσια μιας κοινωνίας βασισμένης στην παράδοση, που αναπαράγονται με την

επικράτηση στο επαναστατικό τοπίο προεστών και κλεφτών, δεν μπορούν να αποτελέσουν την μαγιά ενός μαχόμενου έθνους ούτε και να μετασχηματίσουν τον απλό κόσμο σε υποκείμενο αντάξιο της κρισιμότητας του αγώνα. Σε αυτό συμβάλει η απουσία τάξης και πειθαρχίας, αντίμετρο στην βαρβαρότητα και την εκτροπή, όπως και μηχανισμό πολιτικής συγκρότησης του νέου αυτού υποκειμένου. Επί της ουσίας του, λοιπόν, φαντάζει να είναι ένας πόλεμος που παρά τις διακηρυκτικές του θέσεις, διεξάγεται από μια κοινωνία που απέχει από το Ευρωπαϊκό περιβάλλον, ακολουθώντας τις δικές της επιταγές και αξίες. Ίσως λοιπόν, το ότι η κατάληψη της πόλης, πάντα κατά τα γραφόμενα, εκκινεί από την ύψωση του χριστιανικού λαβάρου, δεν είναι μια ακόμα παρατήρηση χρονικογραφικού περιεχομένου αλλά μια κριτική στην απόσταση μεταξύ ηθικής και πράξης.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Επιστολή του Τόμας Μαίτλαντ προς τον Κόμη Μπάτχορστ,
Κέρκυρα, 28 Φεβρουαρίου 1822⁴¹

Το συνημμένο ν. 1 αναφέρεται στην Τριπολιτσά. Τον Νοέμβριο, και ενόσω ήμουν στην Ζάκυνθο, ο κ. Γκόρντον, (με καταγωγή από το Καΐρες της επαρχίας του Αμπερντίν) αφίχθηκε με ένα μικρό πλοίο από την Γλαρέντζα που βρίσκεται ακριβώς απέναντι στον Μοριά. Με την υγεία του εξόχως καταπονημένη, αιτήθηκε να εισαχθεί στο λαζαρέτο, κάτι το οποίο ενέκρινα. Καθώς κατά δήλωση του βρίσκονταν σε υψηλή θέση στο στρατόπεδο των επαναστατών κατά την πολιορκία της Τριπολιτσάς, από όπου και διέφυγε εν κρυπτώ, αγωνιούσα να διαπιστώσω μέσω του ιδίου την αλήθεια των αναφορών που έφταναν για το τι συνέβη κατά την κατάκτηση της πόλης. Το συνημμένο αποτελεί την αναφορά του επικεφαλής του σανατορίου της Ζακύνθου, Δρ. Τόμας, όπως την συνέλλεξε από τον ίδιο τον Γκόρντον και μου την προώθησε.

Υπόμνημα

Από αυτά που κατάφερα να συλλέξω από τον κ. Γκόρντον αναφορικά με τις πλέον πρόσφατες πολιτικές απόψεις των Ελλήνων, βάσει αυτών που είδε και άκουσε στην Ύδρα και τον Μοριά από το τέλος του Αυγούστου έως και το τέλος του προηγούμενου μήνα [Οκτώβρης 1821], φαίνεται πως οι ντόπιοι [του Μοριά] και οι καπετάνιοι τους, ήτοι ο Μπέης της Μάνης και ο αδερφός του Κυριακούλης, ο Κολοκοτρώνης, ο Αναγνώστης, ο Ιατράκος και ο Νικήτας, δεν έχουν συγκροτημένες ιδέες και σταθερή θέση περί οιασδήποτε μελλοντικής θεμελιώδους αρχής ή κυβέρνησης. Την σκέψη τους απασχολεί ολοκλήρως και αποκλειστικώς το πλιότισικο και η βάρβαρη εκδίκηση· παρά το ότι μιλάνε για απελευθέρωση από τον Τούρκικο ζυγό, πολύ λίγο τους απασχολούν τα πραγματικά μέσα επίτευξης του.

Οι Ύδριώτες και άλλοι στον Μοριά είναι έμπλεοι μιας χιμαιρικής ιδέας περί επαναφοράς της αρχαίας Ρεπούμπλικας, ενώ πολλοί άλλοι επιθυμούν με πάθος την αποκατάσταση της Ελληνικής Αυτοκρατορίας – όλα, ωστόσο, λόγια κενά περιεχομένου, στερούμενα οποιασδήποτε ενότητας των συμμετεχόντων, σχεδίου ή συναισθήματος· και ο Ύψηλάντης και ο [Αλέξανδρος] Καντακουζηνός (όσο έμεινε),

φοβούμενοι μην και προσβάλουν κάποια από αυτές τις ομάδες με κάποια άμεση παρέμβασή τους, περιορίζονται στο να αντιπαραθέτουν στις ιδέες αυτές κάποιου είδους προσωρινή κυβέρνηση.

[Οι Έλληνες] δεν είναι διατεθειμένοι να αιτηθούν την προστασία τους από μια ξένη δύναμη με εξαίρεση τους προύχοντες του Μοριά οι οποίοι λέγεται πως έχουν κάνει πρόταση στην Αγγλική Κυβέρνηση προς αυτόν τον σκοπό, ούτως ώστε να γλιτώσουν από την κρίση των συμπατριωτών τους, τρέμοντας την μέρα που οι πολλαπλές τους αδικίες θα αποκαλυφθούν, όταν και εάν μια τέτοια μέρι ήθελε έρθει.

Οι Ύδριώτες καθ' όλη την διάρκεια του πολέμου κολακεύονται με την σκέψη πως η Ρωσία σίγουρα θα κηρύξει πόλεμο ενάντια στην Τουρκία, δίνοντας τους, έτσι, την ευκαιρία να συνεχίσουν τις επιχειρήσεις τους με επιτυχία. Λέγεται με βεβαιότητα πως κάποιοι από τους Έλληνες δεν είναι καθόλου διατεθειμένοι να υποταχθούν σε αυτή την δύναμη, ενάντια στην οποία λένε πως θα αμυνθούν με την χρήση όπλων, εάν επιδιώξει να αναμιχθεί με αυτά που ονομάζουν δίκαια δικαιώματα τους.

Είναι άγνωστο και σχεδόν παράδοξο πως, παρά την όποια επικαλούμενη αποφασιστικότητα τους, οι Έλληνες θα συνεχίσουν να πολεμάνε έναν πόλεμο όταν τους λείπουν σχεδόν ολοκληρωτικά τα κονδύλια και βρίσκονται σε συνεχόμενη ανάγκη πυρομαχικών. Ο κ. Γκόρντον λέει με βεβαιότητα πως ούτε ένα δολάριο από αυτά που συλλέχθηκαν για τον ελληνικό αγώνα ουδέ έφτασε σε αυτό που αποκαλεί στρατό τους μηδέ ξεοδεύτηκε προς το δημόσιο συμφέρον. Εάν αυτά πράγματι συλλέχθηκαν, τότε μάλλον πρέπει να έχουν κολλήσει σε κάποια άλλα χέρια.

Οι ηγέτες του αγώνα φαίνεται να είναι οι καπετάνιοι των ατάκτων (banditti) που ήδη αναφέρθηκαν, οι οποίοι απέδωσαν στον Ύψηλάντη την ονομαστική ηγεσία του αγώνα. Ο κ. Γκόρντον ήταν ο αρχηγός του στρατιωτικού επιτελείου του, και ο Καντακουζηνός είχε μια άτυπη εξουσία όσο βρίσκονταν εκεί, ωστόσο σύντομα αποχώρησε αηδιασμένος. Ο κ. Γκόρντον αποχώρησε εν κρυπτώ και πολλοί Γάλλοι αξιωματικοί που είναι ακόμα με τον Ύψηλάντη, σκέφτονται να ακολουθήσουν το παράδειγμα του. Λέγεται πως και ο ίδιος ο Ύψηλάντης, ένας άνδρας χωρίς κάποιου είδους ικανότητα και χωρίς κάποια εξουσία, δεν θα παραμείνει πολύ. [Ο Ύψηλάντης] Αφίχθηκε με ένα σεντούκι γεμάτο χρυσό, το οποίο ο Μπέης της Μάνης

και άλλοι σχεδόν άδειασαν, χρησιμοποιώντας τα λεφτά για τους δικούς τους σκοπούς.

Οι προύχοντες αποδίδονται ως παραδόπιστοι ληστές πρώτης τάξης (*venal thieves of the first order*) και ο Αρχιεπίσκοπος της Πάτρας, ως ένας άνθρωπος εξόχως υποκριτής και παραδόπιστος, με πολύ μεγάλη φροντίδα για την εξυπηρέτηση των δικών του συμφερόντων. Οι νεαροί Κολοκοτρωναίοι είναι πολύ μεγάλοι απατεώνες και μπαγαπόντηδες (*rogues and vagabonds*).

Ο αριθμός των αρματωμένων έξω από την Τριπολιτσά κατά την πολιορκία της εκτιμάται στους 15.000 και ο αριθμός των ψυχών μέσα από τα τείχη στους 10.000, συμπεριλαμβανομένων των αλβανών προδοτών. Η παράδοση συζητήθηκε και πράγματι συμφωνήθηκε προφορικά ανάμεσα τον Μπέη της Μάνης, τον Κολοκοτρώνη, και τους πολιορκημένους, κάτι το οποίο οδήγησε τους κακόμοιρους Τούρκους να επαναπαυθούν, με χιλιάδες αυτών να εγκαταλείπουν την πόλη και να διαμένουν, για μια με δύο μέρες, στα ελληνικά στρατόπεδα. Ο Ύψηλάντης και ο κ. Γκόρνον εγκατέλειψαν το μέρος εκείνη την στιγμή γνωρίζοντας καλά ότι τίποτα από τα συμφωνημένα δεν θα τηρηθεί, επιστρέφοντας πέντε μέρες μετά την άλωση της πόλης.

Ο λαός που πολιορκούσε την πόλη από την μεριά του Άργους, βλέποντας τόσους πολλούς από τους Τούρκους να διαφεύγουν με την βοήθεια γνωστών τους και εκτιμώντας ότι δεν θα απομείνουν καθόλου λάφυρα για τους ίδιους, πήρε την πρωτοβουλία να επιτεθεί ξαφνικά, χωρίς να έχει ενημερώσει για την επιλογή τους τους άλλους πολιορκητές, και, αφού κατέλαβε μια πύλη και έναν πύργο, ύψωσε το Χριστιανικό λάβαρο. Μόλις αυτό ειδώθηκε, το σύνολο του υπόλοιπου στρατοπέδου [οι πολιορκητές] επιτέθηκε στην πόλη απ' όλες τις πλευρές, και σύντομα την κατέκτησαν, αντιμετωπίζοντας ελάχιστη αντίσταση από την πλευρά των Τούρκων, οι οποίοι σχεδόν δεν περίμεναν μια τέτοια επίθεση. Οι Έλληνες επέτρεψαν σε 1.800 Αλβανούς να αποχωρήσουν ειρηνικά από τις πύλες. Οι Τούρκοι παρέδωσαν εθελοντικά τα όπλα τους, ελπίζοντας να γλιτώσουν τις ζωές τους, ξεγελάστηκαν ωστόσο οικτρά· στην φρικτή σφαγή που ακολούθησε πολλές χιλιάδες σκοτώθηκαν αδιακρίτως. Αλλά το πιο φρικτό από όλες της σκηνές της κατάληψης έμελλε να συμβεί την επόμενη μέρα, όταν 3.000 ψυχές, ως επί το πλείστον γυναίκες και παιδιά, απομακρύνθηκαν από την πόλη και από το στρατόπεδο που διέμεναν τις προηγούμενες δυο μέρες, οδηγήθηκαν σε ένα μικρό φαράγγι έξω από την πόλη, γυμνώθηκαν, και σφαγιάστηκαν με τον πλέον ειδεχθή τρόπο: οι έγκυες

ξεκοιλιάστηκαν, τα κορμιά τους κατακρεουργήθηκαν, τα κεφάλια τους αποκόπηκαν και τοποθετήθηκαν πάνω σε σώματα σκύλων ενώ τα κεφάλια των σκύλων τοποθετήθηκαν πάνω στα δικά τους καθώς και στα απόκρυφα τους μέρη. Δεν υπάρχει είδος βαρβαρότητας που δεν υπέφεραν αυτά τα κακόμοιρα πλάσματα και τα παιδιά τους, με την σφαγή να συνεχίζεται για πολλές μέρες, και το σύνολο των νεκρών να φτάνει σχεδόν τους 8.000.

Την ημέρα που ο κ. Γκόρντον αναχώρησε από την Τριπολιτσά διήλθε από το φαράγγι που αναφέρθηκε. Το θέαμα των σωρών των αποσυντιθέμενων πτωμάτων γέννησε τέτοιο τρόμο, καθιστώντας το αδύνατο να ξεχαστεί.

Οι Έλληνες εμφανίζονται γενικώς πολύ δυσαρεστημένοι με τις πράξεις της Ιόνιας Κυβέρνησης προς τους ίδιους και τον σκοπό τους.

Ο κ. Γκόρντον είναι της άποψης ότι οι Έλληνες δεν θα υποκύψουν ποτέ ξανά υπό οποιοδήποτε συνθήκες στην Τούρκικη Κυβέρνηση.

[Υπογραφή] Τζόζεφ Τόμας
Ζάκυνθος, 20 Νοεμβρίου, 1821

Υ.Γ. Ξέχασα να αναφέρω ότι οι περίπου 1.000 εβραίοι κάτοικοι της Τριπολιτσάς, γυναίκες, άνδρες και παιδιά, βασανίστηκαν και στην συνέχεια κάηκαν ζωντανοί χωρίς καμία εξαίρεση, κατά τις βάρβαρες συνήθειες των Ελλήνων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Στην παρούσα εργασία αξιοποιούνται ευρήματα από το αρχείο του Τόμας Γκόρντον, το οποίο βρίσκεται στο Πανεπιστήμιο του Αμπερντίν. Η χρήση του προθέματος MS σε υποσημειώσεις παραπέμπει στο εν λόγω αρχείο. Όπου κρίνεται απαραίτητο παρατίθεται το αμετάφραστο κείμενο.
2. Η *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης* ολοκληρώνεται το 1832 και μεταφράζεται το 1904 στα Ελληνικά από τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη. Η επανέκδοση της από το ΜΙΕΤ τα 2015 περιλαμβάνει ένα εκτενές βιογραφικό σημείωμα, επιμελημένο από την Αγλαΐα Κασδαγλή, η οποία και έχει ασχοληθεί με το έργο του σκωτσέζου φιλέλληνα.

3. Αντίγραφα του Υπομνήματος εντοπίζονται στο MS 116/20/144 καθώς και στο Colonial Office Records, Public Record Office, Λονδίνο, τεκμήρια, 136/1085, σ. 129-130, 137-144. Το έγγραφο του Φόρεϊν Όφισ είναι το ίδιο με την αρχαιακή πηγή, με μόνη προσθήκη τον σύντομο πρόλογο του Τόμας Μείτλαντ, Λόρδου Ύπατου Αρμοστή των Ιωνίων Νήσων προς τον κόμη Μπάτχορστ, Υπουργό Πολεμικών υποθέσεων και Αποικιών.
4. Η περιγραφή του ταξιδιού του νεαρού Γκόρντον από την λαίδη Εστέρ Στάνχοουπ, βρετανίδα περιηγήτρια της περιόδου, είναι χαρακτηριστική: ο Γκόρντον παρουσιάζεται ως ένας «ανόητος νεανίας που σπάταλα περιπλανάται με ένα τεράστιο κεφάλαιο και 110 άλογα, σε ένα ταξίδι που κοστίζει 10.000 λίρες». MS 1160/24/8/1, William St Clair, *Introduction*
5. MS 1160/24/8/1,5. Κατά την παραμονή του στην Κωνσταντινούπολη διαμένει στην Θεραπιά, γνωστή για την μεγάλη κοινότητα πλούσιων Ελλήνων και Ευρωπαίων.
6. D. Dakin, *The Greek Struggle for Independence, 1821-1833*, Batsford, Λονδίνο 1973, σ. 28. Ο Γκόρντον και ο Γουίλιαμ Χένρι Χάμφρεϊς είναι οι δυο πρώτοι Βρεττανοί Φιλέλληνες που θα σπεύσουν προς βοήθεια των Ελλήνων.
7. M. Persat, *Mémoires du commandant Persat, 1806 à 1844*, Plon-Nourrit, Παρίσι, 1910, σ. 77. Βλ. επίσης M. Raybaud, *Memoires sur la Grece: pour servir a l'histoire de la guerre de l'Independance*, τ. Α', Tournachon-Molin, Παρίσι 1824, σ. 409
8. D. Dakin, *The Greek Struggle*, ό.π, σ. 28. Στους στόλους της Ύδρας και των Σπετσών δωρίζονται 15.00 και 9.000 Ισπανικά δολάρια. Καθ' όλη την διάρκεια της επανάστασης μα και μετέπειτα, ο Γκόρντον φαίνεται να διατηρεί πολύ καλές σχέσεις με τους νησιώτες, και ιδιαίτερα με τον Τομπάζη, με τον οποίο αλληλογραφεί συστηματικά. Η πρώτη ελληνική αποστολή στο Λονδίνο το 1824, με εκπρόσωπους τον Λουριώτη και τον Ορλάνδο, βρίσκεται ήδη από την άφιξη της σε συχνή επικοινωνία μαζί του, ζητώντας την αρωγή και τις γνωριμίες του. MS. 1160/20/146, *Ioannis Orlandos, Andreas Louriotis to Thomas Gordon, 16.2. 1824*.
9. Θα επιστρέψει στην Ελλάδα το 1825 ως επίτροπος του Αγγλικού Δανείου, καθώς και μετά το τέλος της Επανάστασης, όπου θα λάβει αξίωμα στον Οθωνικό στρατό και θα εγκατασταθεί μόνιμα στο Άργος.
10. Στον πρόλογο της έκδοσης του Υπομνήματος του Φόρεϊν Όφισ ο Μείτλαντ ισχυρίζεται πως ο ίδιος, ευρισκόμενος στην Ζάκυνθο, έδωσε την να φιλοξενηθεί στο λαζαρέτο μετά από αίτημα του ίδιου του Γκόρντον. Αξίζει να τονισθεί πως η αποδοχή της εισόδου του σε Αγγλική επικράτεια δεν είναι αυτονόητη. Μέχρι και το 1823 και την αλλαγή του νόμου, η βρετανική κυβέρνηση, επιδιώκοντας την εξασφάλιση της ουδετερότητα της, απαγορεύει την συμμετοχή βρετανών πολιτών

- σε ξένους στρατούς χωρίς την σύμφωνη γνώμη της κυβέρνησης. Παραβίαση αυτού μπορούσε να επιφέρει μέχρι και την θανατική ποινή. N. Arielli, G. A. Frei, I. Van Hulle, «The Foreign Enlistment Act, International Law, and British Politics, 1819-2014», *The International History Review*, 38:4, 2016, 638-641
11. Μερικά δημοσιεύματα φτάνουν μέχρι του σημείου να παρουσιάσουν τον Γκόρντον ως κατακτητή της Τριπολιτσάς.
 12. Βλ. MS 1160/20/146, *George Foresti to Thomas Gordon*, 17. 1. 1822.
 13. N. Ροτζώκος, *Επανάσταση και εμφύλιος στο Εικοσιένα*, Πλέθρον, Αθήνα 1997, σσ. 10-11.
 14. Β. Παναγιωτόπουλος, «Η Εμφάνιση Της Σύγχρονης Πολιτικής Σκέψης Στη Νεότερη Ελλάδα», *Τα Ιστορικά*, 10, 1989, σσ. 3-12.
 15. J. Clive, «The use of the Past in Victorian England», *Salmagundi*, 68/69, 1985, σσ. 48-65.
 16. Περί του Δικαίου Πολέμου, βλ. Κ. Παπαγεωργίου, *Πόλεμος και Δικαιοσύνη. Πολιτική Φιλοσοφία για τον Κόσμο*, Πόλις, Αθήνα 2008.
 17. E. Angelomati-Tsougaraki, *The Eve of the Greek Revival: British Travellers' Perceptions of Early Nineteenth-Century Greece*, Routledge, Λονδίνο 1991, σσ 1-2.
 18. N. Ροτζώκος, *Επανάσταση, ό.π.*
 19. Η «έλλειψη» ως προς έναν δυτικό κανόνα που εμφανίζεται στον Γκόρντον είναι ένα μοτίβο που αναπαράχθηκε και στο εσωτερικό της Ελληνικής κοινωνίας από μια δυτικοπροσανατολισμένη ελίτ, αυτο-οριοθετούμενη ως διαφορετική και άρα «πλήρης» ως προς το «ελλειμματικό» του λαού. Βλ. σχετικά Δ. Τζιόβας, «Η Δυτική φαντασίωση του Ελληνικού και η αναζήτηση του υπερεθνικού», στο *Εθνος – Κράτος – Εθνικισμός*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1994, σσ. 339-361
 20. «Οι ηγέτες του αγώνα φαίνεται να είναι οι καπετάνιοι των ατάκτων [sic. banditti] που ήδη αναφέρθηκαν, οι οποίοι απέδωσαν στον Υψηλάντη την ονομαστική ηγεσία του αγώνα».
 21. Ο όρος κλέφτης στις διάφορες εκδοχές του (klefts, kleptes, kleftes) εμφανίζεται δυναμικά στην αγγλική δημόσια σφαίρα ήδη από το 1817, γνωρίζει ευρεία χρήση κατά τις δεκαετίες 1820 και 1830, και χρησιμοποιείται μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα, όπου και ατονεί.
 22. W. M. Leake, *An Historical Outline of the Greek Revolution: With a Few Remarks on the Present state of Affairs in this country*, Murray, Λονδίνο 1825, σ. 61.
 23. Πρβλ. την χρήση του όρου μπαντίτι στην συντηρητική ματιά του Waddington.

- G. Waddington, *A Visit to Greece in 1823 and 1824*, Murray, Λονδίνο, 1825.
24. N. Lonchophoros, *Military hints to the Greeks*, Ridgway, Λονδίνο, 1821.
25. Η αναφορά εδώ γίνεται για τους γιούς του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, Πάνο και Γενναίο αλλά και τον ανιψιό του Απόστολο. Είναι ασαφές γιατί εστιάζει την περιγραφή του στα νέα μέλη της οικογένειας. Η γνώση που έχει, ωστόσο, για αυτούς είναι αυτοπρόσωπη. Σύμφωνα με τον Τρικούπη, οι τρεις τους θα συνοδεύσουν τον Υψηλάντη και τον Γκόρντον στην εκστρατεία της Πάτρας, που θα λάβει χώρα παράλληλα με την πολιορκία της Τριπολιτσάς. Σ. Τρικούπης, *Η ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τ. Β. έκδοση Γ, Ασλάνης, Αθήνα 1888, σ. 66.
26. «Rogues and vagabonds». Για την όσο το δυνατόν εγκυρότερη κατανόηση των όρων όλες οι μεταφράσεις βασίζονται στους ορισμούς του λεξικού του Τζόνσον, το οποίο εκδίδεται στα μέσα του 18ου αιώνα.
27. C. Kidd, *'Constitutions and Character in the Eighteenth-Century British World'*, επ. P. Kitromilides, *From Republican Polity to National Community: Reconsiderations of Enlightenment Political Thought*, SVEC, 9, 2003, σσ. 40-61. Αξίζει να αναφερθεί πως η θέση του πατριωτισμού σε ηθικά παρά σε εθνικά πλαίσια επιτρέπει στην βρετανική κοινωνία να υιοθετεί εθνικές υποθέσεις με μεγάλη ευχέρεια, όπως μαρτυρούν οι πολυάριθμες ομάδες για την υποστήριξη των διαφόρων επαναστάσεων της περιόδου που θεσπίζονται στο Λονδίνο. Βλ. σχετικά Γ. Τζουρμανά, *Βρετανοί ριζοσπάστες μεταρρυθμιστές Φιλικές εταιρείες και κομιτάτα στο Λονδίνο (1790-1823)*, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2015.
28. Παρά την έλλειψη σχετικών τεκμηρίων, είναι εύλογο να υποθέσουμε πως κατά το πρώτο ταξίδι του στην Ελλάδα το 1810, ο Γκόρντον είχε έρθει σε επαφή με τους κατά τόπους προύχοντες. Οι περιηγητές εκτός από χάνια και σπίτια ξένων προξένων, φιλοξενούνταν συχνά σε σπίτια προυχόντων, ενώ εξοικειώνονταν με τις τοπικές κοινωνίες μέσω των ντόπιων οδηγών τους. Η επίσκεψη ενός περιηγητή τέτοιας οικονομικής ευχέρειας αποτελούσε συμβάν για τις τοπικές κοινωνίες, με τους τοπικούς άρχοντες να επιδιώκουν την γνωριμία τους. Για την φιλοξενία των περιηγητών από τους ντόπιους προεστούς, βλ. ενδεικτικά την φιλοξενία του Χόμπχαουζ από τον Α. Λόντο κατά την επίσκεψη του στην Βοστίτσα. J. C. Hobhouse, *A Journey Through Albania: And Other Provinces of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople, During the Years 1809 and 1810*, Cawthorn, Λονδίνο 1813, σσ 225-228.
29. P. Coss, *The Origins of English Gentry*, Cambridge UP, Cambridge, 2003, σ. 11· P.G.A. Pockock, «Introduction», στο E. Burke, *Reflections on the Revolution in*

France, Hackett, Ινδιανάπολη 1987, σσ. xix-xxii. Χαρακτηριστική των ποιοτήτων αυτών και της κρισιμότητας της τάξης αυτής για την «διαπαιδαγώγηση» της κοινωνίας για την Βρετανική κοινωνία του ύστερου 18ου και πρώιμου 19ου αιώνα είναι η κριτική που ασκεί ο Edmund Burke στην Γαλλική Επανάσταση και, συγκεκριμένα, στις ολέθριες κοινωνικές επιπτώσεις που θα επιφέρει η επικράτηση των εμπόρων έναντι της αριστοκρατίας της γης. *Αυτόθι*.

30. Παπαγεωργίου, *Δικαιοσύνη*, ό.π., σ. 135-136.
31. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ότι ο ενάρετος πρωταγωνιστής του μυθιστορήματος συναντά τον Μπάι-έντς στο ταξίδι του από την Πόλη της Καταστροφής στην Επουράνια Πόλη. Βλ. επίσης Β. Batson, *The Pilgrim's Progress by John Bunyan*, Macmilan, Λονδίνο 1988, σ. 32.
32. F. V. Harbour, «Reasonable probability of success as a mora criterion in the western Just War tradition», *Journal of Military Ethics*, 2011, 10:3, 230-241.
33. Ν. Κοταρίδης, *Περί της επαναστάσεως των λεγομένων Ελλήνων. Η μαρτυρία του ιερομόναχου Γεράσιμου (1836)*, Orportuna, Πάτρα 2017, σ. 11
34. Ρ. Kitromilidis, «Republican aspirations in southeastern Europe in the Age of French Revolution», *The Consortium on Revolutionary Europe Proceedings*, τ. 1, Georgia, Αθήνα 1980, σσ. 281-282.
35. Βλ. το κατατοπιστικότατο Δ. Αρβανιτάκης, *Η αγωγή του Πολίτη. Η γαλλική παρουσία στο Ιόνιο (1797-1799) και το έθνος των Ελλήνων*, Εκδόσεις Μουσείου Μπενάκη, Αθήνα 2019.
36. Δεν είναι ωστόσο μόνο η Εκκλησία που θα εξάρει την σημασία της Βυζαντινής παρακαταθήκης. Ενδεικτικό είναι ότι το 1819, ο Ιωάννης Ζαμπέλιος θα συγγράψει το πεντάπρακτο *Κωνσταντίνος Παλαιολόγος*, το οποίο και θα χαρακτηριστεί από τον συγγραφέα ως έργο εθνικής υποθέσεως. Αν και ελάχιστα αντανάκλα την ιστορική προσωπικότητα του Κωνσταντίνου, ο Ζαμπέλιος, τονίζοντας την στράτευση του ήρωα στην πατριωτική ιδέα και την Ορθόδοξη πίστη, αποτυπώνει την διάδοση και την βαρύτητα της Βυζαντινής παρακαταθήκης. Βλ σχετικά Μ. Κέκκου, *Η ιδέα του Βυζαντίου στην ιστορική τραγωδία του 19ου αιώνα*, Υπατία, Αθήνα 2006, σσ. 75-76, 81. Για την περεταίρω επεξεργασία αυτού του σχήματος αυτού στο Ελληνικό Κράτος βλ. και Γ. Κουμπουρλής, «Η μεθοδολογική συμβολή του Σπυρίδωνος Ζαμπελίου στην αναθεώρηση της εικόνας του βυζαντινού μεσαίωνα», *Πρακτικά Θ' Συμποσίου, Ποίηση: Οδυσσεάς Ελύτης – Βιολογία: Βιολογία και Βιοηθική – Ιστορία: Ιωάννης και Σπυρίδων Ζαμπέλιοι*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Λευκάδας, Γιορτές Λόγου και Τέχνης, Λευκάδα 16-18 Ιουλίου 2004, Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, Αθήνα 2005, σσ. 163-189.

37. MS 1160/19/2. Ημερολόγιο. 11/12/1809. Βλ. επίσης MS 1160/19/9, στο οποίο παρατίθεται μια ιδιόχειρη λίστα των Ρωμαίων αυτοκρατόρων που εκτείνεται από τον Αύγουστο (64 π.Χ.- 14 μ.Χ. μέχρι τον Λέοντα τον 6ο τον Φιλόσοφο [866- 912]).
38. MS 1160/24/8/1 σ. 2.
39. Τα νούμερα των νεκρών που παραθέτει στο Υπόμνημα είναι αρκετά μεγαλύτερα συγκριτικά με τα αυτά που βρίσκουμε σε κείμενα σύγχρονα, μα και στο ίδιο το βιβλίο του, που θα εκδοθεί μετά από εκτενέστερη έρευνα. Ενδεχομένως το κομμάτι αυτό να αποτελεί λαθροχειρία του συντάκτη της επιστολής, διανθισμένο από άλλες, αυτοπρόσωπες ή φανταστικές, μαρτυρίες.
40. Η συζήτηση για τις βαρβαρότητες των Ελλήνων είναι υπαρκτή στα κείμενα των φιλελλήνων. Στο εσωτερικό της σχετικής βιβλιογραφίας βλέπουμε θέσεις που ποικίλουν εντόνως, και είτε καταδικάζουν τις βαρβαρότητες των Ελλήνων είτε ισχυρίζονται πως αν και κατακριτέες δεν σπανίζουν τέτοιες μορφές δράσης και στα δυτικά κράτη.
41. Θωμάς Μαίτλαντ (1760-1824): Πρώτος Λόρδος Ύπατος Αρμοστής των Ιονίων Νήσων (1816-1824). Χένρι Μπατχορστ (1762-1834): Υπουργός Πολέμου και Αποικιών.